

TANULÁS A FEKETE ÉS SZÜRKE GAZDASÁGBAN

AMUNKAERŐPIACON SOK OLYAN HELYZET JÖHET létre, amikor az informális módon szerzett tudás vagy az egyetlen eszköze a sikernek, vagy ilyen tudás nélkül a formális tudás használhatatlan illetve nem hatékony. Az informális tanulásnak két alapvető formája van, amikor a munkaerőpiaci szegmentálódás során létrejövő belső munkaerőpiacok hoznak létre olyan tanulási mechanizmusokat, amelyek csak „belül” érhetők el, s hasznosíthatók, illetve amikor az informális gazdaság illegálitása termel ki olyan „titkos” tanulási folyamatokat, amelyek nem elérhetők a „beavatatlanok” számára. A következő oldalakon példákkal szolgálunk arra, hogy milyen módokon működött az informális tanulás a szocializmusban, vagyis abban a társadalmi-gazdasági rendszerben, amely a magyar munkaerőpiac folyamatait máig erősen befolyásolja. Az írás második felében azt vizsgáljuk, hogy miként működik az informális tanulás a mai magyar munkaerőpiacon.

A belső munkaerőpiaci tanulás, mint szubkultúra-képző

A belső munkaerőpiac három tényezőnek köszönheti létét: a) a szakképzettségek vállalat- vagy foglalkozás-specifikus (a továbbiakban speciális) jellegének; b) a munka közbeni formális képzésnek, tanulásnak; c) és a szokásszerűségnek, ami nem más, mint a speciális informális folyamatok összessége.

A speciális, tehát máshol fel nem használható szakképzettség azért fontos a munkáltatónak, mert ezek által magához köti a specifikus kiképzésben részesült dolgozóit. A speciális formális képzettség mellett a begyakorlottság, a helyi viszonyok és gépek ismerete, tehát speciális emberi- és társadalmi tőke is erősíti a belső munkaerőpiac kialakulását. Ez megmutatkozik az egyéni termelékenységekben, a gépeken való eligazodásban, az adott vállalat által előállított termékeknek, a termékek előállításához szükséges szakmai fogásoknak az ismeretében stb., melyek birtoklása vagy hiánya a formális hierarchia mellett (azt erősítve vagy átmettszeve) működik. A szokásszerűségnek (vagyis azoknak az íratlan szabályoknak az összessége, amelyek a mindennapi gyakorlatban alakultak ki) pedig azért nagy a szerepe, mert a termelési folyamat nem szabályozható teljesen, és a munkások a „rések kitöltésére” saját szabályrendszert dolgoznak ki. A szokásokat ismerő és stabilan együttműkö-

dó dolgozók teljesítménye nagyobb, az informális szerveződés megsokszorozza a formális szabályok hatékonyságát, stabilizálja a belső munkaerőpiacot.

A belső munkaerőpiacok kialakulása jó a dolgozóknak, mert „védett” lesz a munkahelyük, és jó a munkáltatóknak is, mert mérsékli a fluktuációt és növeli a termelés hatékonyságát.

A belső munkaerőpiacon belül folyó informális tanulás szerepét a szocialista munkaerőpiaci munkásmagatartás formálásában – és ezen keresztül a munkaerőpiaci szegmentálódásban – egy 1980-as évből származó magyarországi példával illusztráljuk.¹ A belső munkaerőpiacon

„...az előrejutási pályákhoz a vállalatok olykor többlépcsős tanfolyami továbbképzési rendszert is hozzárendelnek. A hierarchiában való emelkedésnek ilyenkor feltétele lesz a megfelelő tanfolyami végzettség megszerzése. Ugyanakkor pedig ez az egyik biztosítéka a dolgozó vállalathoz kötésének, mivel a tanfolyamok többnyire olyan ismereteket nyújtanak, melyek csak az adott vállalatnál hasznosíthatók, és a végzettséget is csak az adott vállalat ismeri el és honorálja. Gyakoribb azonban az az eset, hogy az előrejutási pályák az üzemen belüli szokásjog alapján informális módon épülnek ki, és jól illetve rosszabbul fizető munkafeladatok, túlórák, célprémiumhoz kötött különmunkák meghatározott irányú, munkacsoportok közötti elosztásában öltenek testet, vagy a technológiai folyamat kritikus pontjainál előforduló alkalmi beavatkozások (kényszer-alkalmazkodások, kényszer-helyettesítések) gyakoriságához kapcsolódnak.” (Kertesi & Sziráczky 1983.)

A munkaerőhiány és erős bérszabályozás által kettős szorításban tevékenykedő szocialista vállalatok és a szabadon mozgó, a második gazdaság által is „megkínált”, de alacsony bérű munkavállalók alkotta munkaerőpiaci verseny tétje az volt, hogy ki tud jobban alkalmazkodni a szabályzórendszerhez, illetve hogyan tudnak manőverezni ebben a mozgástérben a munkavállalók különböző csoportjai. Ezek közül az elit munkások esetében meghatározó szerepe volt a belső munkaerőpiaci informális tanulási folyamatainak:

„Az elit munkások a belső munkaerőpiacok munkaköri hierarchiáiban elhelyezkedő dolgozók közül ... a hierarchia felső és középső szintjén levő, kvalifikációt és a nagy szakmai tapasztalatot igénylő munkaköröket, az ún. kulcspozíciókat töltik be. A ... gyári munkaszervezetek nem úgy működnek, mint egy precíziós műszer. A munkafolyamat során mindig vannak fennakadások, kisebb-nagyobb ütemtelenségek, illetve olyan problémák, amelyeket a termelés folyamatosságának biztosítása érdekében itt és most, műhelyszinten a munkásoknak kell megoldani. ... Időről-időre hiányok keletkeznek különféle nyersanyagokból, félkésztermékekből, alkatrészekből, munkaerőből stb. Az ilyen gazdaságban működő vállalatok nemcsak néha napján kénytelenek a kényszerhelyettesítés és a rögtönzésszerű megoldások különféle formáihoz folyamodni, hanem rendszeresen. Ugyanakkor a különböző munkakörökben ezek eltérő gyakorisággal jelentkeznek. Azokat a posztokat nevez-

¹ További példák olvashatók a következő művekben: Héthy-Makó 1972; Köllő 1982; Fazekas 1982; Stark 1988.

zük kulcsmunkaköröknek, ahol a termelés folyamatossága érdekében dolgozóknak meglehetősen gyakran kell a különféle kényszeralkalmazkodási formákkal élnie.

A kulcsmunkaköröket betöltő dolgozók olyan vállalat-specifikus jártasságokkal, gyakorlati szakismeretekkel és üzemen belüli informális kapcsolatokkal rendelkeznek, amelyek képessé teszik őket arra, hogy – gyakran bizonyos termelés-szervezési funkciókat is átvállalva a művezetőktől, illetve az üzemvezetőktől – a termelés folyamatossága érdekében rugalmasan reagáljanak a különféle fennakadásokra. ... Az ilyen típusú munkakörök és munkások – bár eltérő mértékben – minden gazdasági szervezetben megtalálhatók. Ilyen például a gépipari vállalat exportra szánt egyedi terméket előállító szerelőüzemének univerzális szakmunkása, az autóközlekedési vállalat nagy teherbírású kamionnal, nemzetközi fuvarozást végző pilótája, vagy a vegyipari üzem termelési folyamatait szabályozó, a technológiát kiigazító előmunkása stb. A kulcsmunkaköröket betöltő, vállalatspecifikus ismeretekkel és jártasságokkal rendelkező dolgozókat elit munkásoknak nevezzük.”

Az informális tanulás a belső munkaerőpiacon természetesen nem rendszer-specifikus jelenség. Erre klasszikus példa a nemzetközi nagyvállalatok belső munkaerőpiaca, illetve az orvosi vagy ügyvédi kamara (*Caplow 1954*), továbbá a keselyű vagy a farkas szakmák² (*Mars 1983*) illegális elemekkel ötvöződő, erősen védett foglalkozási munkaerőpiacai. Ezek mind legális munkahelyeken végzett, legális foglalkozások, amelyeknek van egy formális képzés keretében megszerzhető „kódifikált” tudásanyaga, de ahol a magasabb jövedelem megszerzéshez és/vagy a belső karrierhez a klasszikus munkahelyi illetve foglalkozási szocializáción, amely minden foglalkozásként/szakmaként azonosítható tevékenység esetében végbemegy, kívül is szükséges az informális tudás-szerzés.

A szocializmus-specifikus második gazdaságbeli tudás lényege az volt, hogy működőképessé tegye a „szervezett felelőtlenség” rendszerét. Ez az informális tudás ezért volt megtűrt felülről s értékes alul. Sokféle formában jelent meg ez az informális tudás, például

– a kávéfőzőnő technikájában, hogy egységnyi kávéból hogyan főzhető három adag „dupla”, s ezt hogyan kell elosztani, hogy maximális borraivalót kapjon érte (*Galasi & Kertesi 1987*),

² *Mars G. (1983)* szerint a foglalkozásokra jellemző a csoport-kapcsolatok és a hatalom speciális szerkezete, valamint a foglalkozások és munkahelyek informális ügyleteit szabályozó szubkultúra. Az angol antropológus a különféle foglalkozások láthatatlan jövedelemszerző ügyleteinek elemzése kapcsán a foglalkozásoknak négy típusát különbözteti meg és szimbolizálja egy-egy állatnévvel. A farkas hordában dolgozik, amelyet erős szolidaritás, hosszú távú személyes (nem feltétlenül szeretetteljes) kötelékek láncolnak össze, s amely láthatatlan jövedelmeit is csapatmunkával szerzi. Ez a bandaszellem a külvilág felé erős közösségtudat által egységessé kovácsolt, elzárkózó szubkultúraként nyilvánul meg. A belső munkamegosztás mindenki által ismert és elismert szerepek és hatalmi rangsor jön létre a csoporton belül, amely nehezen változik. Ilyen foglalkozások pl. a szemetes vagy a dokkmunkás. A keselyűk annyiban hasonlítanak a sólyomra, amennyiben egyénileg ragadoznak, de a farkashoz állnak közel abban, hogy magányos akcióik mögött laza, de szükség esetén gyorsan aktivizálható és hatékony hálózat létezik. Ez mindennapi körülmények között a keselyűk közötti koordináció végzésére, az új keselyűk betanítására és fegyelmzésére alkalmas, de legalább ilyen fontos funkciója, hogy bajban gyorsítja a veszély észlelését és fokozza a védekezés hatékonyságát. Mivel a hálózat nem jelent csoportszervezetet, ennek megfelelően nincs is határozott hierarchia a keselyűk között, de van néhány választott előljáró, akik a keselyűközi hálózatot karbantartják.

– a kórházi orvosok játszmáiban, hogyan „meccseljék le” egymás között a szűkösen rendelkezésre álló ágyak feletti rendelkezés jogát, s az ennek eredményeképpen kapott borralaló újraelosztását,

– hogyan tud láthatatlanul, de olajozottan végbemenni ugyanez az újraelosztás egy autójavítóban (*Polgár 1983*).

Míndezek a folyamatok felértékelődtek a belső munkaerőpiacokon túl is, mintha az egész gazdaság – sőt a társadalom egésze – egy nagy szubkultúrává lett volna. Így a titkolózás, elhallgatás, kettős értelmezés informális tudása jelentette

– a sorok közötti olvasás képességét,

– a szóbeszéd politikai felértékelődését (*Sampson 1984*),

– a kremlinológia azon tudását, hogy a május elsejei ünnepi felvonuláson integető PB tagok sorrendjéből kiolvassák a várható változásokat, de jelentette

– a „sajátlagos” építkezés, családi ház építés csempészésből, megvesztegetésből, borralalóból, kalákából és fusimunkából összegyűrt kivitelezését (*Kenedi 1981; Kunszabó, 1983*).

A magyar taxisok példája azt is jól illusztrálja, hogy miképpen és milyen nagy erővel válik a kései szocializmus belső munkaerőpiacán megszerzett tudás munkaerőpiaci emberi tőkévé, s éli túl a rendszerváltást.

„A tipikus taxis fiatal, de legfeljebb koraközépkorú férfi, városi lakos és profi gépkocsivezetői szakértelemmel, valamint nagy terepismerettel rendelkezik. ... Taxissá lenni nem nehéz. A hivatásos gépkocsivezetői jogosítvány megszerzése gyakorlatilag nem igényel iskoláztatási kiadásokat, hiszen a katonaság alatt vagy munka mellett könnyen megszerezhető. A munkához szükséges tudástőke tehát nem a formális iskolarendszer terméke. Ennek következtében ebben a szakmában a papír nem igazán fontos. Ez egyfelől azt jelenti, hogy felsőfokú képzettséggel is »csak« taxis vagy, illetve ha semmi papírod nincs, akkor is taxizhatsz. ... A taxismunka nagyfokú területi és időbeli mobilitást jelent, s szinte semmiben nem hasonlít a modern világ két tipikus munkahelyéhez, a gyárhoz és a hivatalhoz. A munkahely maga mozog, nincs nappal vagy éjszaka, csak jó és rossz időszak, minél rosszabb az idő, annál nagyobb a kereset, mikor a többség szabadidejét élvezzi (ünnepeken, este és éjszaka), akkor érdemes leginkább taxizni. Ez persze azt is jelenti, hogy a munkaidő felett a taxis vállalkozónak teljes hatalma van, de még a taxis bérmunkás is olyan rugalmas munkaidőben dolgozik, ami elképzelhetetlen a gyárban vagy a hivatalban dolgozók esetében. ... A taxisnak képesnek kell lennie kapcsolatot teremteni és kezelni, elviselni a sokféle utast, megtalálni a borralaló maximális mértéket biztosító technikát. Ehhez a külföldivel szolgálatkésznek, a tojásfejűvel szakszerűnek, a kismamával és csemetéjével aranyosnak, a fáradt munkással és deviáns (hiszen taxiba ült) nyugdíjossal együttérzőnek, kurvával és stricivel beleválónak kell lennie. Ugyanakkor meg kell tudnia ítélni, hogy mikor lehet a normális borralaló feletti jövedelem megszerzését megkísérelnie (babrálni a taxiórával, rosszul visszaadni, valutát kémni, mellékes üzleteket ajánlani stb.)... Ami a taxis foglalkozás munkaszervezetét illeti, abban megtalálható a keselyűlet valamennyi eleme. A munkavégzés

nem csupán individuális, de független tevékenység is. Másként: a taxisok nem csupán egymástól elszigetelten végzik munkájukat, de mindegyikük sólyom módjára szabadon dönt arról, hogy mikor és mennyit dolgozik, milyen kiegészítő jövedelemszerző stratégiát folytat, s ezt mennyi kockázatot vállalva teszi, illetve (hiszen keselyű) hogy kivel és milyen erősségű kapcsolatrendszerrel hoz létre.” (Sik 1991.)

Fontos továbbá, hogy a szocio-demográfiai és munkaerőpiaci helyzetbeli hasonlóság, illetve a mobil élet- és flexibilis munkamód olyan szociológiai jellemvonások, amelyek a szakirodalom szerint szolidáris viselkedésre hajlamosítanak. Ez utóbbi mintegy egymásba ötvözi a munkaszervezet technikai, a munkaerőpiac és a második gazdaság érdekérvényesítési, illetve a szubkultúra közösségi-érzelmi elemeit. A keselyű lét feltételezi az életpálya egészén átívelő informális tanulást, ami részben a hálózaton belül megy végbe, részben formálja is ezt a közösséget. Ez a személyesség-informalitás biztosítja a befogadás-beavatás hatékonyságát, az íratlan szabályok és szokások továbbadását, de ugyanakkor az új veszélyek, s az ellenük ajánlott védekezési módok, illetve az új lehetőségek, s megragadási módjuk betanítását.

Az informális gazdaság titkos tudásképzője

Ennek az informális tanulási módnak egyik formája, mikor a tevékenység maga nem illegális, de magában foglal olyan jövedelemszerző megoldásokat, amelyekről nem szabad a „külvilágnak” tudomást szereznie. Ilyen például a pincérek borraválójája, az orvosok hálapénze, stb.

A másik forma, amikor maga a tevékenység esik kívül a legalitás határain, s emiatt ide bekerülni, az itt folyó jövedelemszerző megoldásokat ellesni és begyakorolni csak informálisan lehet. Erre példa a lomizás³ (amit kezdetben lompizásnak is neveztek), a csempészet, de ide sorolhatók olyan illegális vagy alegalis (és gyakran ósidők óta gyakorolt) tevékenységek is, mint a lókupecség (Stewart 1994) vagy a kaláka (Sik 1988).

„A sikeres lompizó általában dunántúli vagy kisalföldi településen él. Az esetek többségében középfokú iskolai végzettsége van. Ez a középfokú végzettség építőipari (kőműves, ács, épületasztalos, csőszerező, víz- és gázszerező) szakmunkásbizonyítványt vagy a német és osztrák tartományokban oly keresett hiányszakmák (például asztalos) oklevelét jelenti. A sikerrel lompizók általában több éve dolgoznak külföldön, Ausztriában gyakran feketemunkát vállalva, napi ingázóként, „menedzsernek álcázva” – a határon lényegesen gördülékenyebb az átjutás, s így alapos helyismeretre tettek szert. Miközben a migránsok többsége idegen nyelvet nem beszél, csoportunk tagjai többségükben legalább alapszinten képesek németül kommunikálni. Ez tette lehetővé, hogy bizonyos információkat monopolizáljanak, vagy legalább néhány lépéssel a többség előtt járjanak a használt cikkek „beszerzése” és értékesítése során. A csoport tagjainak nagyobb része nő, általában két gyerekkel, s életviteli igényeik készítetik őket külföldi munkavállalásra, illetve a kiegészítő jö-

3 Ami nem köthető kizárólagosan egyetlen etnikai csoporthoz (lásd Lomizók).

vedelemszerzési lehetőségek felkutatására, sikeres megújítására. Életkorukat tekintve leginkább 35–50 évesek. Érdekes, hogy míg korábban a „kis KGST”-piacokon inkább tevékenykedtek nők, a lompizók között eggyel sem találkoztam (a migránsokra jellemző szakmák sem nőies foglalkozások, de ez még önmagában nem zárná ki teljesen a gyengébb nem jelenlétét). A csoport tagjaira jellemző, hogy a korábbi években relatíve magas életszínvonalat tudtak családjuknak biztosítani, s most erőfeszítéseik jelentős részét ennek megőrzésére fordítják. Fontos kellékük a gépkocsi, amivel mozgékonyaságuk, piaci jelenlétük megsokszorozható. Alapvető információs bázisuk a család, a rokonság, a baráti és munkatársi kapcsolatok. Esetükben mind a hazai, mind a külpiacok bizonyos szegmenseinek ismerete alapvető, s ebben az összefüggésben kapcsolatrendszereiket (például feleség, szülők mint hazai értékesítők) hatékonyan képesek működtetni.

„Kutatásaim azt valószínűsítik, hogy a migránsok a hazainállányegesen magasabb munkabér mellett – sikerrel kombinálják az eltérő jövedelemforrásokat. A jövedelemkiegészítő tevékenységek azonban általában nem kapcsolódnak a főállású aktivitásokhoz. A használt cikkek felkutatása – esetleg piaci értékesítése – a jövedelemszerzés kevésbé leterhelő, kockázatmentes formája. A siker ugyanakkor nagyban függ bizonyos tudástőke (nyelvtudás, piaci ismeret, műszaki ismeret), kapcsolati tőke (kapcsolatépítő, -teremtő, -ápoló képességek) és anyagi tőke (személygépkocsi) birtoklásától. E tőkék birtokosai sikeres jövedelemkiegészítő stratégiák kialakítására képesek.” (Pauker Csaba 1999.)

A fenti példák oly módon is interpretálhatók, hogy olyan tevékenységekről van szó, amelyek alapjául jellemzően egy összetartó-önvédő csoport szolgál. Az első esetben ez összeszokott, alaposan megválogatott és kontrollált csapatot, a másik esetben hagyományos kiscsoportokat (család, rokonság, szomszédság, had vagy etnikai csoport) jelent. Ez azt is jelenti, hogy az informális tanulás az eleve összetartozók egy kis körére korlátozódik, amelybe bekerülni kívülről csak úgy lehet, hogy a személy részévé válik a csoportnak.

Összefoglalás és kitekintés

Az informális tudással való „gazdálkodás” vagy a tőkeként funkcionáló személyes tudáskészlet két metszetben közelíthető.

Makroszintű közelítésben ezekre a meglévő tudásokra támaszkodik a gazdasági rendszer, illetve ezek nélkül nem tudna „olajozottan”, akadálymentesen, vagy éppen versenyképes módon működni. Történelmileg közelítve ez jelentheti azt, hogy a kihálófélben lévő szakmák (és a marginalizálódó, perifériára szoruló helyi társadalmak, társadalmi csoportok) esetében az informális tanulás a tudásszerzés egyetlen (de legalábbis domináns, mert elérhető) formája.⁴ De az ezzel ellentétes helyzet is kedvez az informális tanulásnak, amennyiben a születőfélben lévő szakmákban

⁴ Ennek a jelenségnek egy speciális változata a társadalmi politikai fordulatok következtében a társadalomban időszakosan leértékelődő vagy ellehetetlenülő tudás átmentésének jelensége, amelyre a *parking orbits* kifejezés utal. (Eyal, Szelényi & Townsley 1998.)

a még nem szabványosított tudás, a gyorsan fejlődő-változó tudásanyag megszerzésének ez a legjobb módja (amit felértékel az ilyen tudást kezdetben birtokló jellemzően kis és zárt hálózat logikája is). Ilyen például az informatika, amelyben a rendkívül gyorsan alakuló tudásanyagot nem is lenne lehetséges a formális képzési vagy továbbképzési programokba hatékonyan integrálni.

Speciális példája emellett az etnikai csoporton belüli tudásátadás – ahol az etnikum megőrzött hagyományainak átadása összekapcsolódik sajátos foglalkozások, gazdasági tevékenységek végzésével.

Az informális tudásátadás egy felől hasznos, sőt pótolhatatlanul fontos intézmény, hiszen ennek hiányában az emberiség tudásanyagának tetemes része nem lenne felhalmozható. *Boulding (1972)* szerint „... a háztartások az embertermelés legfőbb szereplői. Az ember az egyetlen termék, amelyet többnyire képzetlen munkaerővel hoznak létre. E tevékenység nélkül a társadalom ismét csak nagyon hamar darabjaira esne szét. Még azt az erős kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a háztartás funkcionálásában bekövetkező zavar jelenti az emberi faj legnagyobb problémáját...

A háztartás fontos feladata az oktatás és a tanítás is. Nem tudom, hogy a társadalomban folyó összes oktatás mekkora részét állítja elő a háztartás; sohasem láttam ilyen becslést, de úgy vélem, ez az arány nagyon nagy. Talán nem olyan nagy, mint valamikor volt a hagyományos társadalmakban, de még ma is egyike a legfontosabb háztartási funkcióknak. A GNP lényegében ennek a tanítási folyamatnak a mellékterméke. A tőke csupán az emberi tudás bevésoedése az anyagi világba. A tudás átadása és növelése minden társadalom alapvető problémája. A tudás nagyon könnyen elpusztul. Becslésem szerint a tudástömeg 3–4 százalékát veszítjük el minden évben azzal, hogy az emberek megöregednek, felejteneek és elhalnak. Ezt a hiányt a fiataloknak kell pótolni. Mint azt tanítványaimnak szoktam mondani, a tanítás nem más, mint a tudás átadása hanyatló idős agyakból hanyatló fiatal agyak számára. Ez az egyetlen járható út a világ számára. A háztartásnak hatalmas feladata van ebben a folyamatban. Nem tudjuk pontosan mekkora, mert nincsenek megfelelő mérési lehetőségeink a tudástermelés vizsgálatához, de nem lepne meg, ha ez a mennyiség megközelítené az összes termék 50 százalékát. Ismét arra a következtetésre jutunk tehát, hogy ha a háztartás szétesik, a formális oktatás intézménye reménytelen helyzetbe kerül...

Izgalmas kérdés: vajon az emberi faj túl tudja-e azt élni, hogy racionálissá válik. Lehetséges, hogy az emberi faj túlélése mindmáig egyrészt a nők kizsákmányolásától függött – e nélkül az emberi faj lehet, hogy régen eltűnt volna –; másrészt attól a képességétől, hogy az emberiség vissza tudta szorítani az élvezetek iránti vágyát. Most, mint látjuk, egy hedonista és szabadságelvű társadalomban élünk, amely eltűnhet egy-két évszázad alatt. Ki lesz arra hajlandó, hogy végigszenvedje a gyermekszülés és nevelés időszakát, ha valóban kiszámolja ennek költségeit? Mint egy fiatal barátom mondta nekem: „Nem akarunk gyermeket, mert nem akarjuk, hogy úgy bánjon velünk, ahogy mi bánunk veletek.” Ezt a fajta tudatállapotot úgy

lehet felfogni, mint egy alapvetően hedonisztikus és csak a mának élő társadalom következményét...

A kapcsolatok szerződésekké váló felváltása könnyen elpusztíthatja azokat a gazdasági elemeket, amelyek reciprocitáson alapulnak, és különösen, amit úgy hívnak, hogy az egymásba fonódó reciprocitások láncolata. Általánosságban fogalmazva ez azt jelenti, hogy azért támogatjuk gyermekeinket, mert szüleink támogattak minket. Az egyetlen mód, különösen a modern világban, hogy visszafizesd szüleidnek azt, amivel tartozol nekik, az hogy támogatód gyermekeidet. E nélkül a reciprocitásláncolat nélkül, ami tehát azt jelenti, hogy jót teszek valakinek, mert nekem is jót tett valaki, a társadalom darabjaira esik szét..." (*Boulding 1972:111,119.*)

Ugyanez mezoszinten azt eredményezné, hogy közösségek, etnikumok sajátos tudásanyaga menne veszendőbe. Mikroszinten ugyanakkor az egyének esélyei romlának, hiszen az emberi és társadalmi tőke más módon meg nem szerzhető elemi vesznének el a számukra, ami különösen akkor káros, amikor az egyénnek nincs módja a formális tudásszerzés csatornáihoz hozzáférni.

Ugyanakkor vegyük észre, hogy az informális tanulás nem alkalmas a hatékonyság növelésére, az új tudás elemek megszerzésére, mert természeténél fogva (titkos, zárt körre korlátozódó, túlélést szolgáló) konzervatív és hagyományos tudáselemeket tartalmaz. Jól illusztrálja ezt a kaláka esete. A kaláka fokozza az otthoni munka hatékonyságát és csökkenti költségigényét. Mivel azonban csak az élők munkája hagyományos alkalmazási formáinak hatékonysága növekszik, ezért azokhoz a háztartásokhoz képest, ahol innovációra, modernizációra került sor, a kalákázás paradox módon fokozhatja az ezt sikeresen alkalmazó háztartások hátrányát. A kaláka segíti a hagyományos szaktudás továbbélését, a beruházás elhalasztását azzal, hogy az élők munkáját jobban kihasználhatóvá teszi. Ily módon ugyan a kalákázók rövid távon előnyt élveznek az innovatívakkal szemben, hiszen beruházások nélkül, a hagyományos tudást felértékelve, a hálózat közösségének erejére támaszkodva juthatnak többlettermékhez, de hosszú távon ez a hátrány forrása is lehet.

Továbbá, a társadalmi tőke nyelvezetét használva, ez a fajta tudás a partikuláris társadalmi tőke újratermelést jelenti, ami kizár másokat a tőke megszerzéséből. Ennek eredményeképpen a fenti kontextusban az informális tanulás szegmentál, szegregál, a be nem avatottakat kizárja és az általános bizalom szintjét csökkenti.

SIK ENDRE

IRODALOM

- BOULDING, K. E. (1972) The Society as Achilles Heel. *Journal of Consumer Affairs*, No. 2. Magyarul: SIK ENDRE (ed) (1989) A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, No. 48. 75–77. o.
- CAPLOW, THEODOR (1964) *The Sociology of Work*. McGraw-Hill Co.
- EYAL, SZELENYI & TOWNSLEY (1998) *Making Capitalism Without Capitalists*.
- FAZEKAS KÁROLY (1982) Bér-teljesítményalku a belső munkaerőpiacon. In: GALASI PÉTER (ed) *A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon*. Budapest, KJK. 235–276. o.
- GÁBORR, ISTVÁN & GALASI PÉTER (1981) *A „második” gazdaság*. Budapest, KJK.

- GALASI PÉTER & KERTESI GÁBOR (1987) A hálapénz ökonómiája. *Közgazdasági Szemle*, No. 3. 260–277.
- HÉTHY LAJOS & MAKÓ CSABA (1972) *Munkásmagatartások és gazdasági szervezet*. Budapest, Akadémia.
- KENEDI JÁNOS (1981) *Tiéd az ország, magadnak építed*. Párizs, Magyar Füzetek.
- KERTESI G. & SZIRÁ CZKY GY. (1983) Munkásmagatartások a munkaerőpiacon. *Valóság*, No. 4.
- KÖLLŐ JÁNOS (1982) A külső és a belső munkaerőpiac kapcsolata egy pamutszövődében. In: GALASI PÉTER (ed) *A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon*. Budapest, KJK. 277–318.
- KUNSZABÓ FERENC (1983) *Gyarapodásunk története*. Budapest, Magvető.
- Lomizok és lomok az Európai Unió periferiáján (2004) *A szegénység fogyasztói társadalma* Forrás: http://www.georgikon.hu/tanszekek/NyBTK/Folyo%20kutaz%C3%A1sok/Lomizok%20az%20EU-ban.htm#_fn1#_fn1
- MARS, GERALD (1983) *Cheats at Work*. Alien and Unwin, London.
- PAUKER CSABA (1999) Nyugat-Európában dolgozó magyar munkavállalók pótlólagos jövedelemforrásai. In: SIK ENDRE (ed) *Átmenetek*. Budapest, MTA PTL. 109–122 o.
- POLGÁR MIKLÓS (1983) A borralaló egy autójavitóban. In: *Kereseti- és bérvizonyaink*. Budapest, MTA KTI Közleményei új sorozat No. 28. 283–299.
- SAMPSON, PETER (1984) *A szóbeszéd szerepe a szocialista Romániában*.
- SIK, ENDRE (1988) *Az „örök” kaláka*. Budapest, Gondolat.
- SIK, E. (1991) *A zavarban lévő keselyű esete a csapással*. 2000. január.
- STEWART, MICHAEL SINCLAIR (1994) *Daltestvérek – Az oláh cigányidentitás és közösségtovábbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó, MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány.
- SZIRÁ CZKY GYÖRGY (1982) Egy belső munkaerőpiac kialakulása és működése. In: GALASI PÉTER (ed) *A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon*. Budapest, KJK. 177–234.

